

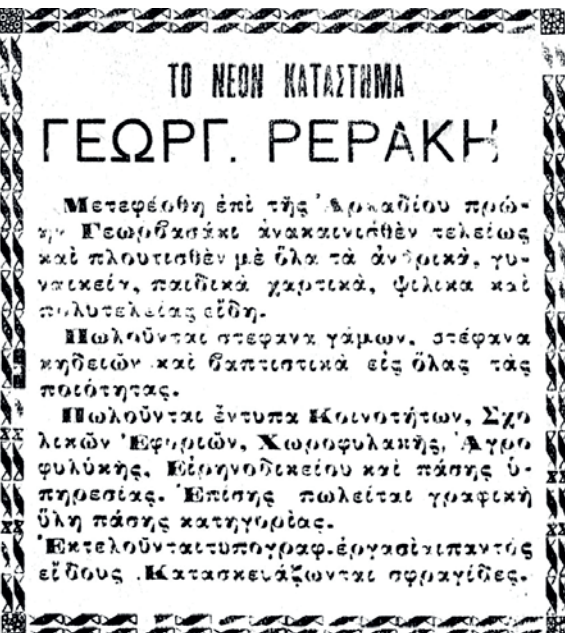

Αναδιφώντας το χθες (314)

Ξεφυλλίζοντας τη ρεθεμνιώτικη ιστορία του βιβλίου (3)

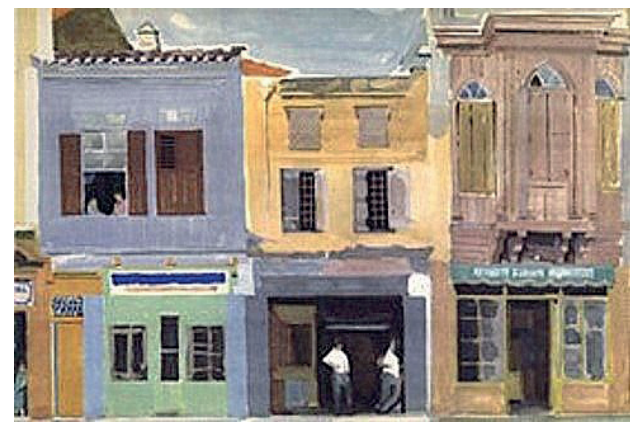
■ Του ΧΑΡΗ ΣΤΡΑΤΙΔΑΚΗ*

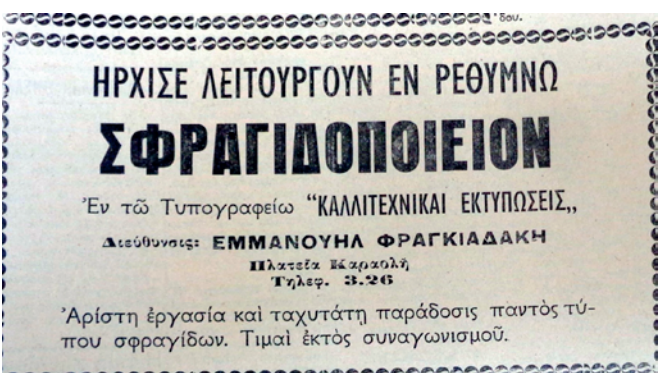
Θα συνεχίζουμε σήμερα τη νοερή περιήγησή μας στην ιστορία του βιβλίου στο Ρέθυμνο. Στις περασμένες «Αναδιφσεις» έδωσα μια λανθασμένη πληροφορία για το βιβλιοπωλείο Γεωργίου Ρεράκη, το οποίο σταδιακά μετατράπηκε σε κατάστημα πώλησης εφημερίδων και ενδυμάτων. Στο οίκημα στο οποίο είχε μεταστεγαστεί δεν στεγαζόταν προηγουμένως το βιβλιοπωλείο Γεωργιάδης αλλά το τυπογραφείο του. Η μεταβίβαση πάντως αργότερα του ενοποιημένου καταστήματος από τον Γεωργιάδη απευθείας στον Πίσα αποδείχτηκε και σχετικά πρόσφατα, όταν κατά τη διάλυση του καταστήματος αυτού, κάτω από την ταμπέλα φάνηκε εκείνη του Γεωργιάδη, όπως το εντόπισε, φωτογράφησε και δημοσίευσε στον τύπο ο Ανδρέας Σμαραγδάκης.

Όμως κι ο Γεωργιάδης είχε ξεκινήσει από άλλο τυπογραφείο, εκείνο του Θεμιστοκλή Παπαδάκη, ως μαθητευόμενος. Το τυπογραφείο αυτό με το όνομα «Ίδη» βρισκόταν στην απέναντι πλευρά της Αρκαδίου, μ' έναν φέρελπι νέο ως ιδιοκτήτη, ο οποίος μάλιστα εξέδωσε δύο εφημερίδες, με τους τίτλους «Ίδη» και «Αναγέννησις». Φεύγοντας από εκεί ο Γεωργιάδης άνοιξε το 1923 βιβλιοπωλείο και από το 1937 μέχρι και τη δεκαετία του 1950 τυπογραφείο. Την περίοδο 1923-1932 το βιβλιοπωλείο είχε λειτουργήσει στην οδό Αγίας Βαρβάρας και από τότε στην Αρκαδίου, αρχικά σε ξεχωριστά καταστήματα, τα οποία αργότερα ενοποίησε στο γνωστό, το οποίο αργότερα παραχώρησε στον Γεώργιο Πίσα. Ως τυπογράφος είχε εργαστεί εκεί ο Γιάννης Δατοέρης, ο οποίος συνέχισε αργότερα με δικό του τυπογραφείο.

Για το βιβλιοπωλείο-χαρτοπωλείο-βιβλιοδετικό-κατάστημα τύπου των Χατζηδάκηδων θα μπορούσαν να προστεθούν πολλά στα όσα ήδη έχουμε αναφέρει, ιδιαίτερα για το χιούμορ, τόσο του Αριστόδημου όσο και του Λεωνίδα. Μερικές εύθυμες ιστορίες έχω περιλάβει στο βιβλίο «Με την αίσθηση του χιούμορ. Μικρό ανθολόγιο Ρεθύμνου», που κυκλοφόρησε από τις «εκδόσεις Γραφοτεχνική». Εδώ παραθέτω μια ζωγραφιά του Παναγιώτη Τέπη, στην οποία απεικονίζονται το βιβλιοπωλείο του Λεωνίδα και Χατζηδάκη σε αγαστή γειτονία με το λαδάδικο Παπαβασιλείου. Επάνω από το βιβλιοπωλείο υπήρχε το εικονιζόμενο κίосκι της οικογένειας Αραχωβίτη, που δεν υφίσταται σήμερα.

Θ' αφήσουμε όμως για λίγο την οδό Αρκαδίου για να προχωρήσουμε στη Μάρκου Μουσούρου. Ο δρόμος αυτός διανοίχτηκε, προκειμένου να υπάρξει διέξοδος προς την Μητρόπολη και χρειάστηκε η κατεδάφιση κάποιων καταστημάτων (Στεφανάκη κ.ά.). Στην αρχή της δημιουργήθηκε ένα πλάτωμα, με το όνομα των Κυπρίων Καραολή και Δημητρίου. Εδώ λειτουργούσε το τυπογραφείο Εμμανουήλ Φραγκιαδάκη, με το όνομα «Καλλιτεχνική Εκτυπώσεις», το οποίο αργότερα μετακινήθηκε λίγο παραπάνω στον ίδιο δρόμο. Το τυπογραφείο αυτό, όπως κι όλα σχεδόν του Ρεθύμνου, τύπωνε κατ' εξαίρεση μικρά βιβλία και σχολικά περιοδικά και κατά κανόνα, προκηρύξεις, σχολικά και γενικότερα δημόσια έντυπα, ενώ διέθετε και τμήμα σφραγιδοποιίας.

Ο συμπατριώτης μας Μάρκος Μουσούρος (τον οποίο βέβαια διεκδικεί και το Ηράκλειο ως γενέτειρα πόλη) που ονοματοδόθηκε τον δρόμο, υπήρξε αναγεννησιακός άνθρωπος κατεχογην των γραμμάτων και του βιβλίου. Υπήρξε εξαιρετικός φιλόλογος, κι ανάμεσα στους μαθητές του συμπεριλαμβάνεται ο Έρασμος. Δραστηριοποιήθηκε στη Φλωρεντία, στη Ρώμη και στη Βενετία, όπου η Δημοκρατία τον τίμησε με ένα αξίωμα, σχετικό με τον τομέα του βιβλίου, από το 1503 μέχρι το 1516, εκείνο του Publica Graecarum Litterarum Officina, δηλαδή του έμμισθου λογοκριτή των ελληνικών βιβλίων που εκδίδονταν στη Βενετία και στις κτήσεις της. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι την εποχή εκείνη τα βιβλία αποτελούσαν εν δυνάμει «ωρολογιακές βόμβες».

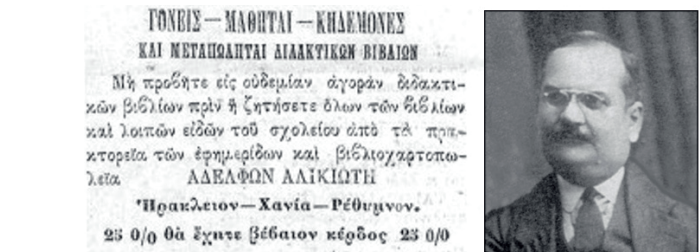

Σημαντική προσφορά του στον χώρο του βιβλίου υπήρξε η επιστασία του Μουσούρου το 1498 στην έκδοση των Εννέα κωμωιδιών του Αριστοφάνη, που είδαμε σε περασμένες «Αναδιφσεις», βιβλίο το οποίο κοσμήει τη Δημόσια Βιβλιοθήκη της πόλης μας. Η μεγαλύτερη πάντως προσφορά του υπήρξε η συμμετοχή στη μνημειώδη έκδοση το 1499 του βιβλίου «Μέγα

Ετυμολογικόν», με πρόλογο δικό του και τη συνεργασία των συμπατριωτών του Νικολάου Βλαστού και Ζαχαρία Καλλέργη. Στο επίγραμμα τόνιζε με περηφάνια: Κρησ γαρ ο τρυφεύσας, τα δε γαλκία Κρησ ο συνείρας. Κρησ ο καθ' ένα στίδας. Κρησ ο μολυβδοχύτης. Κρησ δαπανά νίκης ο φερώνυμος. αυτός ο κλείων Κρησ τάδε. Κρησίν ο Κρησ ήπιος αγίοςχος. Να σημειώσουμε ότι αντίτυπο του μνημειώδους αυτού αρχέτυπου φυλάσσεται στη Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Κρήτης στο Ρέθυμνο, την οποία (φωτογραφία) θα προσπαθήσουμε να επισκεφθούμε σε άλλη ευκαιρία.

Στην οδό Μάρκου Μουσούρου στην οποία πορευόμαστε και στην κάθετη Τομπάζη σημειώθηκε μεγάλη συσώρευση καταστημάτων σχετικών με το βιβλίο. Στην πραγματικότητα τα καταστήματα εκείνα είχαν να κάνουν μ' ένα είδος βιβλίου, το σχολικό, αποτελώντας παράλληλα χαρτοπωλεία για των εφοδιασμό μαθητών και δασκάλων. Κι αυτό γιατί οι δύο αυτοί δρόμοι οριοθετούσαν από δύο πλευρές τα «κοινά καταστήματα» της πόλης, που εσωτερικά περιέκλειαν τον μητροπολιτικό ναό. Ανάμεσά τους πρωτεύουσα θέση κατείχαν τα εκπαιδευτήρια, αρρένων και θηλέων (αλληλοδιδασκτικά, ελληνικά και γυμνάσιο). Δίπλα στο διδακτήριο των αρρένων υπήρχε ο τάφος τριών ιεραρχών, μεταξύ των οποίων ο Ιωαννίκιος, στον οποίο έχουμε αναφερθεί, στη θητεία του ως καθηγητή. Να σημειώσουμε εδώ ότι κι εκείνος υπήρξε λογοκριτής, αφού το 1836 διορίστηκε υπεύθυνος της «Εκκλησιαστικής και Πνευματικής Κεντρικής Επιτροπής» του Πατριαρχείου Κωνσταντινούπολης για τον έλεγχο των βιβλίων, διδακτικών και ιερατικών.

Στην οδό Μουσούρου λειτουργούσε κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα το βιβλιοπωλείο Αλικιώτη. Όπως κι εκείνο των Χανίων, το κατάστημα Ρεθύμνου ήταν παράρτημα του κεντρικού στο Ηράκλειο και απευθυνόταν περισσότερο στον χώρο της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, αφού μάλιστα υποστήριζε και τον ομώνυμο εκδοτικό οίκο. Αργότερα τα βιβλιοπωλεία και ο εκδοτικός οίκος μετακινήθηκαν στην Αθήνα, όπου διέγραψαν πανελλήνια πορεία. Όπως και τα άλλα βιβλιοπωλεία της εποχής, ήταν παράλληλα και χαρτοπωλείο, ενώ διακινούσε και εφημερίδες κι εφόρμιζε προωθημένη για την εποχή διαφημιστική πολιτική και εκπαιδευτικό καθέστως που τα άλλα καταστήματα του είδους δεν μπορούσαν να ακολουθήσουν. Την εποχή βέβαια εκείνη είχε ευρεία εφαρμογή η εντοπιότητα και η συγγένεια, οπότε κι εκείνα μπορούσαν να διεκδικούν ένα κομμάτι της αγοράς.

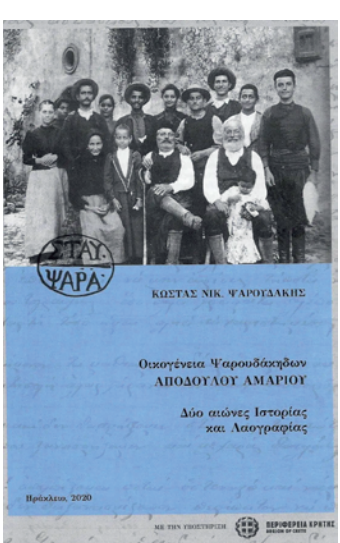

Παραδίπλα λειτουργούσε το βιβλιοπωλείο του ο Αλκιβιάδης Σπανδάγος. Τον γνώρισε προσωπικά ο αείμνηστος Γιώργης Π. Εκκεκάκης και από τα γραφόμενά του αντιλαμβανόμαστε ότι ήταν λιγότερο άνθρωπος του βιβλίου και περισσότερο επιχειρηματίας. Αυτό συνέβαινε και μ' άλλους που ασχολήθηκαν με το επάγγελμα, το οποίο αντιμετώπιζαν σαν ένα από τα πολλά, με μοναδική επιδίωξη το κέρδος. Έτσι τα καταστήματά του διέθετε είδη φωτογραφίας και ζωγραφικής, εξέδιδε ταχυδρομικές κάρτες, πουλούσε σαπούνια, αλλά διέθετε και τυπογραφική μηχανή, τον γνωστό «Γουτεμβέργιο», ενώ είχε και τμήμα βιβλιοδεσίας.

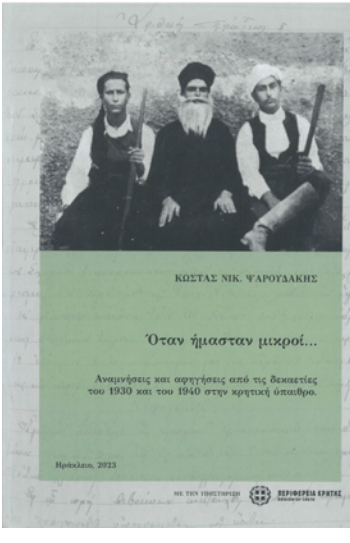
Στον ίδιο δρόμο δραστηριοποιήθηκε με τυπογραφείο και ο Σπύρος Μαραγκουδάκης. Από διαφήμιση του 1919 βλέπουμε το τι τύπωνε ένα κατάστημα της εποχής: έντυπα εμπορικά, τραπεζικά (σε δύο γλώσσες!), διοικητικά και δικαστικά, δημοτικά, εκκλησιαστικά, κοινωνικών εκδηλώσεων και επισκεπτήρια. Το τυπογραφείο συνέχισε η κόρη του Καλλιόπη Κουτσουράκη, η οποία μάλιστα πρόλαβε στην Κατοχή κι ανέβασε τα μηχανήματα στο βουνό, όπου δούλεψαν για την Αντίσταση. Μεταπολεμικά συνέχισε τις εκτυπωτικές της δραστηριότητες, ώσπου η εργαζόμενη στο τυπογραφείο Γεωργία Καραγιαννάκη αγόρασε την επιχείρηση και την εξέλιξε στις γνωστές μας «Εκδόσεις Καραγιαννάκη», οι οποίες μεταξύ άλλων εκδίδουν εδώ κι ένα τέταρτο του αιώνα την εβδομαδιαία εφημερίδα «Ρέθεμνος». Το τυπογραφείο αυτό είναι λοιπόν το δεύτερο μακροβιότερο στο Ρέθυμνο, με συνολική ηλικία μεγαλύτερη του αιώνα, μετά από εκείνο των Καλαϊτζάκηδων, που έχει διανύσει 143 χρόνια. Θα συνεχίσουμε όμως σε επόμενες «Αναδιφσεις».

Το πρώτο βιβλίο του Κώστα Ψαρουδάκη

Μιας κι αναφερόμαι σε βιβλία, οφείλω να πω δυο καλές κουβέντες για ένα πολύ πρόσφατο απ' αυτά κι ας μην τυπώθηκε στο Ρέθυμνο. Ο συγγραφέας του όμως είναι Ρεθεμνιώτης και ειδικότερα Αμπαδιώτης. Είναι ο Κώστας Ψαρουδάκης, που μας έχει χάρισει ήδη ένα εξίσου σημαντικό πόνημα, πρότυπο στο είδος του, για την «Οικογένεια Ψαρουδάκη Αποδούλου Αμαρίου. Δυο αιώνες ιστορίας και Λαογραφίας». Στο βιβλίο εκείνο είχα απορήσει για δυο πράγματα: πώς γίνεται ένα τόσο «απομωνωμένο» γεωγραφικά χωριό να έχει δώσει στην κοινωνία τόσους πολλούς μορφωμένους ανθρώπους αλλά και πώς γίνεται στα αρχαία των οικογενειών του να σώζεται τόσο υλικό, υποπολλαπλάσιο του οποίου δεν σώζεται στα αρχαία μεγάλων αστικών οικογενειών. Ο Κ. Ψαρουδάκης με το βιβλίο του για τα οικογενειακά δέντρα του Αποδούλου βρήκε την ευκαιρία να μας παρουσιάσει την ιστορία και τη λαογραφία του χωριού του και μάλιστα με πρωτότυπο τρόπο.

Το νέο βιβλίο του Κώστα Ψαρουδάκη

Το νέο βιβλίο επιγράφεται «Όταν ήμασταν μικροί... Αναμνήσεις και αφηγήσεις από τις δεκαετίες του 1930 και του 1940 στην κρητική ύπαιθρο». Όπως φαίνεται από τον τίτλο, η περίοδος που ιστορείται είναι η δεύτερη δεκαετία του Μεσοπολέμου και η πολεμική-εμφυλιακή, όπως αυτές βιώθηκαν όχι μόνο στον Αποδούλο αλλά σ' όλα τα χωριά της Κρήτης. Και αυτό μέσα από τα μάτια ενός παιδιού τότε, αλλά ταυτόχρονα και ενός υπερήλικα σήμερα, που μπορεί να στοχάζεται πάνω στις αναμνήσεις του και να τις τοποθετεί στο ιστορικοκοινωνικό τους πλαίσιο. Τις αναμνήσεις αυτές ο συγγραφέας ανέσυρε κατά καιρούς και κατέγραφε σε τετράδια, που όμως κινδύνευαν έτσι να γίνουν «έρμια των σκωλήκων». Όπως το διατυπώνει εκείνος: «Η κλεισίσιμη, συρταρωμένη γνώση δεν ωφελεί, δεν πράξει, είναι σαν ένα άκαρπο δέντρο». Να είναι καλά, να γίνει χλιόχρονος, ώστε να πρόλαβει να μας χάρισει κι άλλα του παρόμοια κοσμήματα!

* Ο Χάρης Στρατιδάκης είναι Δρ. Παιδαγωγικής-ιστορικός ερευνητής-συγγραφέας, strharis@yahoo.gr, 2831055031